

*Jasenska Maslek**

Običaji u nasljeđivanju u pelješkim oporukama u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća

Analizom oporuka iz zapadnoga, sjeverozapadnoga i središnjega dijela poluotoka Pelješca nastoji se pokazati kako je oporučitelj namjeravao očuvati cjelovitost imanja i osigurati opstanak i prosperitet obitelji. Različitosti običaja pri nasljeđivanju bilo je dosta. Način nasljeđivanja ovisio je i o tome kojom se gospodarskom djelatnošću bavio oporučitelj ili nasljednik, odnosno je li se radilo o pomorcima, trgovcima ili seljacima kmetovima. O tome je ovisila i forma oporuka, postojanje uvjeta ili povjerbe, ali i vrijeme početka odjeljivanja braće i razvrgnuća proširenih obitelji ili kućnih zadruga. Slabljenjem spona zadružnoga života i gospodarskim jačanjem u pomorskoj ili trgovačkoj djelatnosti, tijekom 19. stoljeća nestaje i potreba da domazet uzima ženino prezime jer kuća više ne nosi prezime. Najslabije se bolje financijsko stanje obitelji odrazilo na nasljeđivanje njezinih ženskih članova, kćeri, koje su i dalje kao nasljedni dio ili otpremninu dobivale miraz.

Ključne riječi: poluotok Pelješac, 18. stoljeće, 19. stoljeće, nasljeđivanje, oporuke, dota, kapital

Uvod

Višestoljetni život pelješkoga težaka na zemlji i od zemlje određivao je i strogim običajnim normama kontrolirao sve segmente njegovog djelovanja, pa tako i sustav nasljeđivanja. Ponekad su ti običaji bili surovi i odražavali oskudicu u kojoj se valjalo boriti za opstanak.

* Jasenska Maslek, Sveučilište u Dubrovniku, Branitelja Dubrovnika 41, 20 000 Dubrovnik, E-mail adresa: jasenska.maslek@gmail.com

Povod arhivskom istraživanju peljeških oporuka bio je sustav običaja kojima se sprečavala dioba imanja.¹ Oporučne odredbe iz 18. stoljeća objavljene su u radovima Stjepana i Nenada Vekarića, odakle su i preuzete, a one iz 19. stoljeća pohranjene su u Arhivskom sabirnom centru Korčula-Lastovo i pokrivaju razdoblje od 1828. do 1897. godine. Uvezane su u ukupno dvanaest kutija, od kojih su pregledane prve dvije, koje obuhvaćaju razdoblje od 1828. do 1838., u nizu od 1 do broja 210. Nekoliko oporuka pripada Državnom arhivu u Dubrovniku.² Namjera je bila utvrditi jesu li Pelješčani i ranije „intuitivno stvarali sustav običaja kojima je bio cilj da, određenjem odnosa među srođnicima, osiguraju opstanak i prosperitet kuće i obitelji”.³ Takav je, primjerice, bio običaj da je samo najstariji sin ostajao u očevoj kući i nasljeđivao čitavo imanje. Ostali su se morali snalaziti kako i gdje su mogli, a ako bi ostali u kući, nisu se smjeli ženiti. Istu ulogu imao je i levirat, tj. običaj da se udovicom oženi brat umrloga, iza kojega su ostajala nezbrinuta djeca. Tako su djeca pokojnika dobivala skrbnika i sprečavalo se da u kuću dođe domazet koji bi mogao postati uzročnikom diobe imanja. Prekobrojna braća mogla su se oženiti u obitelj koja je ostala bez nasljednika ili napustiti rodni kraj u potrazi za poslom, najčešće odlazeći ploviti ili u emigraciju.⁴

Oporuke kao sredstvo održanja cjelovitosti imanja

Na Pelješcu je pri raspodjeli nasljedstva osnovna misao vodilja oporučitelja bila procjena koliko je svaki pojedini član pridonio napretku i ekonomskoj snazi obitelji, a ako bi se sin odijelio i odnio sa sobom kmetske poboljšice, gubio je pravo na pripadajući dio nasljedstva. Budući da je i u kontinentalnim ruralnim predjelima poluotoka bilo dosta pomoraca, njihove zarade vrlo su često u oporukama spominjane kao oslonac i temeljni zamašnjak razvoja i opstanka obitelji. Pomorci su bili obvezni davati prihod u kuću ako su željeli sudjelovati u nasljedstvu.⁵ Primjerice, Ivan Bobanović iz Kune imao je tri sina, od kojih je najstariji upravljao imovinom, a u oporuci sastavljenoj 1829. određuje da ako neki od sinova pođe

¹ Prvi ih je primijetio i običaje sistematizirao Nenad Vekarić u: „Demografski uzroci iseljavanja s dubrovačkog područja u Ameriku u 19. i početkom 20. stoljeća”, *Dubrovnik*, Nova serija 3/5 (1992): 97-102. Vekarićevo izdvajanje sprečavanja diobe imanja kao osnove preživljavanja u tradicionalnoj sredini patrilinarnoga načina nasljeđivanja (u kojemu sinovi imaju pravo na dio baštine i kuće, a kćeri samo na miraz) potaknulo je interes za ispitivanje postojanja takva običaja i stotinjak godina prije.

² Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik (dalje: DADU), Testamenta Notariae, ser. 10.1 (dalje: Test. Not.).

³ N. Vekarić, „Demografski uzroci iseljavanja s dubrovačkog područja u Ameriku”, 97.

⁴ N. Vekarić, „Demografski uzroci iseljavanja s dubrovačkog područja u Ameriku”, 97-98.

⁵ Držao je to pravednim i Antun Nožica iz Sresera 1848. godine: ako bi sin Ivan išao ploviti, bit će dužan bratu Nikoli pružiti pomoć i predati zaradu ako želi nasljedstvo. Stjepan Vekarić, „Pomorske odredbe u oporukama Pelješčana”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 (1980), br. 1: 186-187.

ploviti, mora u kuću dati sve što zaradi ako želi dobiti svoj dio nasljedstva.⁶ Očito se često događalo da se pomorci nisu vraćali kući, škrtoj zemlji i teškom kmetskom kruhu. Postupio je tako i Marko, sin Antuna Bautovića iz Dančanja, koji oporukom iz 1794. ostavlja svoju imovinu mlađem sinu Franu, koji je u kući, a starijemu sinu Marku, „koji je već više od trideset godina u navigaciji”, ostavlja samo simboličan jedan dukat, s tim da ako se vrati, može stanovati u kući zajedno s bratom.⁷ Pavo M. Kuculo iz Žuljane ostavlja pak 1835. svoje imanje sinovima Mihom i Pavu te određuje da će sin Nikola, koji je pomorac, svoj dio dobiti tek ako dađe u kuću sve što je zaradio za vrijeme plovidbe.⁸

Način na koji se obitelj održavala i loza produljivala ovisio je o broju sinova i razgranatosti roda, ali je iz oporuka očito da je bilo vrlo važno i kojom se vrstom djelatnosti bavio oporučitelj (ribarstvo, pomorstvo, vinogradarstvo, maslinarstvo) te kakva je trenutačno bila isplativost te djelatnosti. Istraživanjem je uočeno da se razlikuju oporuke iz centralnoga, čisto poljoprivrednoga kontinentalnog dijela Pelješca, gdje je zemlja bila jedini resurs koji je omogućavao preživljavanje, od onih iz Orebića i njegove okolice, gdje je glavni izvor prihoda bilo pomorstvo, pa zemlja više nije imala toliku važnost i njezinu obradu ovdašnji stanovnici već su bili napustili. Osobite su i trpanjske oporuke, u kojima je u promatranom razdoblju vidljiva podjednaka zastupljenost i važnost poljoprivredne, ribarske i trgovačke djelatnosti. U tom smislu oporuke se i sadržajno razlikuju.

Po svemu se čini da su u promatranome razdoblju ispunjenje želje za opstankom i dobrobit obitelji izravno ovisili o količini kapitala i brzini kojom je vlastela kao vlasnik svih nekretnina na Pelješcu siromašila, a lokalni se seoski sloj bogatio i postajao gospodarski jačim, a time i konkurentnijim.⁹ Drugi važan činitelj bila je razgranatost roda i broj muških članova obitelji te oblik funkcioniranja obiteljske zajednice, odnosno način na koji su braća živjela – u neodijeljenom višegeneracijskom i zajedničkim radom obilježenom sustavu djelovanja, tzv. zadružnome načinu života, ili na podijeljenom imanju u inokosnim obiteljima. Budući da je zemlje bilo malo i da su imanja bila nedostatna za uzdržavanje većega broja ljudi, sva je zemlja bila zauzeta, pa ni migracije nisu bile moguće. U ruralne poljoprivredne krajeve migracija gotovo nije bilo sve do pada Dubrovačke Republike.¹⁰

⁶ HR-DADU – Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo, Žrnovo (dalje: SCKL) – fond 161 – Kotarski sud u Orebiću (dalje: KSO), Oporuke, br. 32 (1829).

⁷ S. Vekarić, „Pomorske odredbe u oporukama Pelješčana”, 185.

⁸ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 182 (1835.).

⁹ Oporuke Pelješčana u 18. i 19. stoljeću koje se ovdje donose pronađene su u Arhivskome sabirnom centru Korčula-Lastovo u Žrnovu (fond 161, Kotarski sud Orebić, Oporuke /1828. – 1838./) i Državnom arhivu u Dubrovniku (Testamenta Notariae, ser. 10.1, sv. 83, 84) ili su podaci preneseni iz knjige *Pelješki rodovi* N. Vekarića i članka „Pomorske odredbe u oporukama Pelješčana” S. Vekarića.

¹⁰ Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, sv. 1 (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1992), 37.

Cijelim sustavom običaja bila su regulirana osnovna egzistencijalna pitanja i obiteljski odnosi, kojima je osnovni cilj bio produljiti lozu i osigurati napredovanje kuće. Iako su često djelovali surovo, ti običaji imali su snagu zakona i uključivali su zabranu diobe posjeda i zemlje među srodnicima.¹¹ Višak muških članova obitelji zato je uglavnom odlazio ploviti, emigrirao u prekomorske zemlje ili odlazio u svećenstvo.

Sasvim osobit uvjet među svim obrađenim oporukama iskazao je Antun Cibilić pok. Petra iz Zagruđe. On nasljednicima čini sinove Ivana i Boža, ali uz uvjet da moraju živjeti zajedno. Ali, to nije sve. Antunova žena uživati će polovicu imanja za života, a nakon njezine smrti sinovi, odnosno braća ako ispune jedan dodatni uvjet. Oporučitelj, naime, želi da se samo Božo oženi, a Ivan se ne smije nikad oženiti nego mora živjeti u miru s bratom Božom. Vjerojatno svjestan težine svojega zahtjeva, dodatno je priprijetio: „Ako Ivan ne bude poštovao ovu moju volju mora svoj zakonski dio ostaviti Božu.”¹² Ivan je, dakle, morao živjeti u očinskoj kući i nije se smio ženiti da bi imanje ostalo cjelovito i da se vrijednost zemlje dijeljenjem ne bi smanjila. Takvi primjeri nisu česti, ali se usmenom predajom na Pelješcu potvrđuje postojanje sličnoga uvjetovanja sve do pred Drugi svjetski rat.¹³ Zabrana ženidbe mogla je imati i vremensko ograničenje, dok ženik ne dođe u zrele godine, ili je morao odabrati stariju nevjestu, čije je fertilno razdoblje prošlo.

Drukčiji uvjet s istim ciljem nalazimo u oporuci Josipa Kresalje pok. Ivana, koji sva svoja dobra ostavlja braći, ali ako ostanu na zajedničkom imanju. Ako odu iz rodnoga kraja, gube svoj dio nasljedstva, koji će uživati oni koji na imanju ostanu.¹⁴ Sličan je uvjet u oporuci iskazao i Antun Begović iz Stankovića, koji je imao tri sina. Njegov je uvjet bio da braća žive zajedno, u uzajamnoj bratskoj ljubavi, i da se ne dijele. Usto se imaju brinuti za Antunovu i duše njegovih prednika. Ova oporuka zanimljiva je i zbog raspodjele nasljedstva među braćom. Begović ostavlja polovicu svih svojih pokretnih i nepokretnih dobara sinu Ivanu – za ljubav, pomoć, benevolentnost, i imenuje ga nasljednikom u životu i u smrti – da bude gospodar naslijeđenih dobara te da ih može prodati, darovati i slobodno njima raspolagati kao sa svojim osobnim stvarima. Ostaloj dvojici sinova, Matu i Josipu, pripada druga polovica imanja. Poboljšice što ih je oporučitelj Antun

¹¹ N. Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, 26.

¹² HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 25 (1829.). Vidi i: N. Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, 26-27.

¹³ Kazivanje Josipa Braenovića iz Grude kraj Potomja. Postojanje toga običaja u dubrovačkim selima i početkom 20. stoljeća potvrđeno je i u: N. Vekarić, „Demografski uzroci iseljavanja s dubrovačkog područja u Ameriku”, 97. I na području srednje Dalmacije, primjerice u Poljicima, znao se tradicijski red koji se poštovao. Najprije se ženio najstariji sin, eventualno drugi po redu, ali bi ostali teško mogli doći na red za ženidbu. Zato nije bila rijetkost da se mlađa braća žene u zrelijoj dobi, napuste selo ili se prižene u kuću neke djevojke jedinice. Vesna Čulinović-Konstantinović, „Oblici sklapanja braka u tradiciji srednje Dalmacije”, *Kačić* 18 (1986): 102.

¹⁴ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 26 (1829.).

učinio na zemlji gospodarice Paole Gozze sad su u vlasništvu sina Ivana jer ih je on kupio od Gozze, uključujući kuću i terene (*montanju*),¹⁵ kao što proizlazi iz ugovora... (dakle, nije sin dao novac ocu, nego je sam kupio). Tu zemlju i imanje mogu uživati i sinovi Mato i Josip, ali uz uvjet da žive zajedno.¹⁶ Iskazivanje želje za održanjem cjelovitosti imanja oporučiteljima nije bilo strano ni u 15. stoljeću. Tada su česte bile usmene oporuke, pa su oporučitelji, pokušavajući objasniti neku svoju odluku, iznosili i dio vrlo osobnih i intimnih osjećaja. Na primjer, Vlahna Radošević u oporuci sastavljenoj 1486. u Stonu izjavljuje da sve ostavlja kćeri Nikoleti, a ništa sinu Dragoju jer se dvaput ženio i sasvim se odijelio od oca – kako ljubavljaju tako i imanjem.¹⁷

Odlazak „na ženino”

Jedini način „udomljavanja” viška muških članova obitelji i izbjegavanja potrebe dijeljenja imanja na Pelješcu bio je običaj „udaje” i uzimanja ženina prezimena muškarca koji bi se oženio u obitelj koja je ostala bez muškoga nasljednika. Zbog raširenosti zadružnoga načina života, prema akademiku Vekariću, takav je običaj bio osobito čest u Trpnju i Ponikvama,¹⁸ a prema oporukama istraženima u ovome radu, nije bio rijetkost ni u Potomju – tim prije što se u Dubrovačkoj Republici smatralo da prezime služi prije svega kao identifikacija kuće („domovine”), a ne pojedinca.¹⁹

Kao primjer učestalosti te pojave u Trpnju poslužiti će veoma razgranat rod Kovač. Taj pelješki rod doselio se u Trpanj iz obližnje Gornje Vručice oko 1500. godine. Najstariji član roda bio je Nikola, a njegov sin bio je Franić, koji je imao pet sinova: Nikolu, Pavla, Ivana, Mirka i Mata. Gotovo svi trpanjski rodovi svojega rodočelnika nalaze u nekom od te petorice pripadnika roda Kovač. Talijanizacijom su neki članovi roda postali Fabri, Fabrelli, Ferri. Od dva ogranka toga roda stvorilo se prezime Iveta i Mirković, kod trećega su se osamostalili nadimci Ježina, Keko, Ganzelja. Nekim granama prezime se promijenilo odlaskom „na ženino” – primjerice, prihvatili su prezime Klarić i Certić.²⁰ Trpanjci su često

¹⁵ Neobrađeni tereni, obično na uzvišenim pozicijama iznad naselja.

¹⁶ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 93 (1832.).

¹⁷ Marijan Sivrić, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine* (Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002), 85. Intencija autora ove knjige bila je predočiti analitički inventar oporuka i abecedno kazalo oporučitelja, pa je mogućnost usporedbe konkretnoga sadržaja oporuka bila ograničena.

¹⁸ Nenad Vekarić, „Prijedlog za klasifikaciju peljeških prezimena”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 30 (1992): 72.

¹⁹ N. Vekarić, „Prijedlog za klasifikaciju peljeških prezimena”, 72.

²⁰ Nenad Vekarić, *Pelješki rodovi (A–K)* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1995), 348-354. Jakov Baldov Ferri-Žuže iz Kovača nastanio se 1805. u kući svoje tetke Lucije

odlazili „na ženino” da, kako trpanjska uzrečica kaže, „ne zginge ime s dvora”.²¹ Zato u pelješkim, ali i dubrovačkim obiteljima ima dosta onih koji ne nose svoje izvorno prezime, nego prezime kuće u koju su se doselili.²² Ipak, postupak preuzimanja prezimena tekao je postupno. Primjerice, Antun Blaža Andričić oženio se Franom, kćeri Ivana Ivete, pa od 1776. nosi prezime *Andricich in Ivetta*. Ovo prvo brzo se gubilo i ostajalo je samo posljednje.²³

Slični slučajevi uočeni su i u Potomju, na pelješkoj Župi. Oporuke su i ovdje potvrdile običaj uzimanja prezimena kuće u koju se mještalinin oženio ili preselio. Primjerice, Petar Pinjac postao je domazet Šimunkovića i uzeo prezime kuće. U zaglavlju Petrove oporuke sačinjene 1829. stoji Pinjac, u tekstu Šimunković. Sva svoja dobra on ostavlja nećakinji i njezinoj djeci, a ostalima ništa jer je njegova očevina ostala u rodnoj kući, iz koje nije ništa uzeo.²⁴ Rado Mihočević iz istoga mjesta, Potomja (Gruda), preselio se gotovo sto godina ranije, 1723., u Orebiće kao domazet u kuću Kopsić. Katkad se bilježi pod prezimenom Kopsić.²⁵ Također u Potomju, jedan je Poljanić krajem 17. ili početkom 18. stoljeća preuzeo kuću obitelji Tutić. Taj ogranak otad se zove Poljanić-Tutić.²⁶ I u Potomju su se, kao i u Trpnju, zbog razgranatosti pojedinih rodova prezimenima pridijevali nadimci. Iznimno brojni i razgranati bili su, kao i danas, rodovi Violić i Radović. Primjerice, rod Radovića spominje se na Pelješcu od 1490., a ustalili su se oblici roda Radović-Taica, Radović-Sulice, Radović-Škrivanić, Radović-Mrša, Radović-Močić, Radović-Vidoške i još neki.²⁷

Običaj odlaska „na ženino” zabilježen je i u Konavlima. Istražujući promjene u ženidbenim običajima u Konavlima tijekom 20. stoljeća, autorica Antić Brautović po usmenim je kazivanjima iz 2006. godine zaključila da se i tada odlazilo „na ženino”. To je i razumljivo s obzirom na dugovječnost konavoskih kućnih zadruga ili tzv. velikih kuća. Prema kazivanjima, to se događalo ako u djevojčinoj kući nije bilo muških nasljednika, a mladić je imao braću. Takve su muškarce u

udane Certić u Dekovićima. Preuzeo je prezime kuće Certić, s ranijim varijacijama Ferri-Certić, Certić-Žuže (N. Vekarić, *Pelješki rodovi (A-K)*, 350). Antun Baldov Ferri-Žuže iz Kovača preselio se oko 1795. u kuću Nesanović-Tadija. Preuzeo je nadimak kuće Tadija. Rod je izumro sredinom 19. stoljeća, a kuću je preuzeo domazet Franković zvan Franković-Tadija (N. Vekarić, *Pelješki rodovi (A-K)*, 350). I Ivan Vlahov Andričić-Vlahan postao je oko 1780. domazet kuće Beleca. Ta grana preuzela je prezime Beleca (N. Vekarić, *Pelješki rodovi (A-K)*, 34).

²¹ Frano Glavina, „Kmetški odnosi na poluotoku Pelješcu u svjetlu jedne parnice iz 1741. godine”, *Arhivski vjesnik* 21-22 (1978-1979), br. 1: 405.

²² N. Vekarić, „Prijedlog za klasifikaciju peljeških prezimena”, 72.

²³ Glavina, „Kmetški odnosi na poluotoku Pelješcu”, 405.

²⁴ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 49 (1829.).

²⁵ Nenad Vekarić, *Pelješki rodovi (L-Ž)* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1996), 66.

²⁶ N. Vekarić, *Pelješki rodovi (L-Ž)*, 164.

²⁷ N. Vekarić, *Pelješki rodovi (A-K)*, 175, 176; N. Vekarić, *Pelješki rodovi (L-Ž)*, 206.

Konavlima zvali *dogoni* i običaj je bio da uzimaju ženino, odnosno kućno prezime. „Tako je Čagalj pošao u Puhare i ostao je Puhara, Struić je pošao u Glumca i ostao je Glumac, Đivanović u Pekoča i ostao je Pekoč. U stara je doba to bio zakon.”²⁸ U doba Austrije oslabio je običaj da kuća nosi prezime, pa je domazet mogao zadržati izvorno prezime i njemu bi dodao prezime doma u koji se uselio.²⁹ Kazivači napominju da u vrijeme njihove mladosti i ženidbe, 60-ih godina 20. stoljeća, takav običaj više nije postojao.³⁰

Fideikomis ili povjerba

Povjerba ili uvjet u oporuci, kojim se uvjetuje ili ograničava (i vlasteli i seljacima) slobodno raspolaganje nasljedstvom, to jest podjela, prodaja ili darovanje dobara, sreće se diljem poluotoka. Uvjeti su mogli biti različiti, ali im je cilj uvijek bio isti – sprečavanje dijeljenja imanja i težnja da oporučiteljeva stečevina ostane u obitelji. U trenutku kad cjelovitost imanja prestaje biti uvjetom održanja roda javlja se potreba oponašanja vlastelina s pozicija moći i snage stečena kapitala. Tako je u prvom redu djelovanjem obitelji Radović kontinentalno naselje Potomje oko 1800. prednjačilo po vlasničkim udjelima u brodovima. Pomorskim kapitalom rano su se oslobodili kmetstva, postali zemljovlasnici i u svemu su nastojali imitirati bivše gospodare, vlastelu, pa i u nasljeđivanju. Zato je u oporuci don Balda Radovića iz 1820. godine (proglašena 1832.) primijenjen institut fideikomisa ili povjerbe, tj. oporučno nasljeđivanje bez prava na prodaju. Don Baldo Radović, svjetovni svećenik, ostavlja sve bratu Antunu, a nakon njegove smrti njegovim muškim nasljednicima, a ako bude imao kćeri *in perpetuo*, to jest *zavazda*, ali bez prava da dobra prodaju, daruju ili otuđe... ili, također *in perpetuo*, muškim nasljednicima one kćeri koja se uda i ostane u kući, što znači opet bez prava na prodaju i bezuvjetno raspolaganje.³¹ Jedan Radovićev predak, Nikola Radović Pavlov, sastavio je 1775. oporuku iz koje je očito da je imanje koje ostavlja kupio od gospara Mata Ghetaldija te da se ono ne smije ni darovati ni prodati. Ako se ne nađe nijedan muški potomak Radovićevih sinova, oporučitelj traži da u kuću dođe živjeti jedan muški potomak s nevjestine strane te da on

²⁸ Julijana Antić Brautović, „Promjene u ženidbenim običajima u Konavlima tijekom 20. stoljeća”, *Zbornik Dubrovačkih muzeja* 3 (2015), br. 1: 273.

²⁹ N. Vekarić, „Prijedlog za klasifikaciju peljeških prezimena”, 73.

³⁰ Kazivanja Stjepana Marinovića (77) i njegove žene Mare (67) rođ. Đurić iz 2006. godine. Preuzeto od: Antić Brautović, „Promjene u ženidbenim običajima u Konavlima tijekom 20. stoljeća”, 273.

³¹ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 96 (1832.). Njegovanje uobičajenih vlasteoskih oporučnih formi iz doba Republike vidljivo je i u oporukama pomoraca, koje su se često sastavljale prije odlaska na plovidbu ili čak na brodu ako je posada bila u opasnosti, ponekad i usmeno. Kako su to radili orebički pomorci vidi u: Irena Ipšić, Jasenka Maslek, „Utjecaj pomorskog kapitala na razvoj poluotoka Pelješca”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52 (2014), br. 1: 329.

zauvijek uživa dobiveno imanje.³² Institut povjerbe u oporuci iz 1854. primijenio je još jedan Potomjanin, posjednik i seoski glavari Stjepan Violać Mikula, koji je, da spriječi podjelu imanja, odredio i obvezu unuka ili nećaka da se žene bliskim rođakinjama.³³

Stanovnici Trpnja imali su zbog fideikomisa problem sasvim drukčije vrste. Raspolagali su kapitalom, ali se nisu mogli osloboditi kmetstva jer često ni vlastelini nisu smjeli prodavati svoja imanja. Primjeri trpanjskih oporuka odnose se uglavnom na drugu polovinu 18. stoljeća, kad je u ribarstvu i obalnoj pomorskoj trgovini vladala konjunktura koja je vidno popravila imovno stanje Trpanjaca.³⁴ Iz oporuka toga razdoblja očito je da su neke trpanjske obitelji toliko ekonomski ojačale da se većina braće već bila odijelila, a neki stanovnici uspjeli su se djelomično osloboditi i podložnosti dubrovačkim gospodarima, odnosno svoje obveze isplaćivati u novcu. I dalje su, međutim, bili kmetovi i živjeli u kmetским kućama koje nisu mogli otkupiti jer je čitav zemljišni posjed Trpnja bio vezan fideikomisom (institutom povjerbe) obitelji Gundulić, ustanovljenim 1649. godine. Primjenom takva načina oporučnoga nasljeđivanja u Dubrovačkoj Republici stoljećima su se održali nepromijenjeni zemljišni odnosi i onemogućavalo se usklađivanje zemljišnih i vlasničkih struktura.³⁵ Trpanjci će se uspjeti potpuno osloboditi kmetstva tek kupovinom Gundulićeva imanja nakon ukidanja fideikomisa sredinom 19. stoljeća, poslije gotovo stoljetnoga neovisnog razvoja koji je stečenim kapitalom većina odijeljene braće postigla.³⁶

³² Frano Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi* (Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2010), 280.

³³ Jasenska Maslek, *Zemlja i ljudi: vinogradarstvo na poluotoku Pelješcu u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2016), 52.

³⁴ O tome vidi opširnije u: Vinko Ivančević, „Dubrovčani na sajmu u Senigaliji u 18. stoljeću”, *Rad JAZU* 356 (1969): 109-125; Frano Glavina, „Povijesni prikaz ribarstva poluotoka Pelješca”, *Pelješki zbornik* 1 (1976): 93-166; Šime Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća* (Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar, 1998).

³⁵ O dubrovačkim povjerbama (fideikomisima) s osobitim osvrtom na područje Pelješca i Trpnja više u: Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*, 278-295. Vidi i: Frano Glavina, *Trpanj – prošlost, sadašnjost, spomenici* (Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989), 16-19. Nakon stupanja na snagu francuskoga Građanskog zakonika 1812., a zatim i austrijskoga 1816. godine, povjerba je nakratko ukinuta, pa je zemlja postala čestim predmetom trgovanja. O tome vidi u: Stjepan Čosić, *Dubrovnici nakon pada Republike (1808. – 1848.)* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999), 257.

³⁶ Do 40-ih godina 19. stoljeća, ili do vremena izrade katastra, i u općini Orebić većina zemljišnih čestica bila je u vlasništvu orebičkih obitelji, pomorskih kapetana i brodogradnika. Financijski uzlet omogućilo im je u prvom redu bavljenje pomorstvom, trgovinom i brodogradnjom, iako i tada katastarski upisnici bilježe naoko apsurdne slučajeve. Naime, iako su se gotovo sve orebičke obitelji do 19. stoljeća oslobodile kmetstva i postale zemljovlasnicima i posjednicima brojnih nekretnina, na dijelu zemljišnih čestica u katastru su zabilježeni kao zemljišni obrađivači ili koloni, tj. kmetski podložnici. Nasuprot tome, zabilježeni su i slučajevi da su ljudi imali status kmeta i živjeli u gospodarevoj kući radeći na njegovoj zemlji dok su istovremeno u privatnom vlasništvu imali nekretnine. Irena Ipšić, *Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I.*, sv. 1 (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013), 54-55, 60.

Područje Orebića obiluje kapetanskim oporukama, ali i onima iz kojih je vidljivo da je u svakoj obitelji, pa makar i kmetskoj, barem netko bio pomorac. Ovdje se često u oporukama susreće uvjet nasljeđivanja obiteljskoga zlata koje je bilo dio dote.

Takav uvjet zabilježen je u oporuci Ivana Jerkovića iz Žukovca. Osobitu pozornost u oporuci on pridaje zlatu koje ima dobiti u dotu njegova neudana kći Frančeska. Namjenjuje joj zlato, prstenje i ogrlice, zlatne i od koralja, te robu i ostalo što je spremljeno za njezinu udaju. Ako bi umrla prije udaje ili nakon nje bez nasljednika, zlato ima pripasti unuci Mariji Jerković, kćeri sina Krista. Unuku Ivanu (za kojega se u oporuci ne spominje čiji je sin) ostavlja kuću s vrtom na Pilama u Dubrovniku, koja je trenutačno iznajmljena, a najam se treba trošiti za školovanje rečenoga unuka Ivana. Do njegove 24. godine o kući će se starati sin Kristo,³⁷ bez obveze polaganja računa ikome. U toj oporuci više je nego jasno postojanje elemenata fideikomisa, ali ne radi se samo o očuvanju cjelovitosti imanja i roda nego o očuvanju statusnih simbola obitelji, nekretnina i vrijednosti u zlatu.³⁸

Levirat

Slabo imovno stanje i loš ekonomski položaj određivali su i druge oblike socijalnoga ponašanja radi sprečavanja diobe sa rođnicima, pa se kao običaj ustalio levirat, tj. sklapanje braka između udovice i djevera, brata udovičina pokojnoga muža. „Taj običaj, inače protivan svim pravnim i crkvenim pravilima o bračnim zaprekama tazbine, bio je naročito izražen u Konavlima, ali se održao i na Pelješcu.”³⁹ Imao je dvostruki cilj – spriječiti podjelu imanja i mogućnost da u kuću dođe domazet te osigurati skrb o bratovoj djeci.⁴⁰ Pojava je na Pelješcu prisutna cijelo 20. stoljeće i zabilježena u više mjesta, a ovdje se izdvajaju tri slučaja koja su usmenim kazivanjem potvrdili potomci spomenutih obitelji. Nakon smrti Antuna Šundrice iz Oskorušna 1923. njegov brat Baldo ženi se nevjestom Franom, koja je u braku s Antunom imala troje djece – Iva, Zdravka i Anta Šundricu, a u drugom braku rodio se još jedan sin, Marijo.⁴¹

³⁷ Može se pretpostaviti da Kristo nije Ivanov otac jer onda ne bi bio imenovan njegovim tutorom.

³⁸ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 131 (1833.).

³⁹ N. Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, 27.

⁴⁰ Suprotan slučaj, sororat ili primjer sklapanja braka sa ženinom sestrom, u praksi se rjeđe susreće jer se djevojke obično ranije udaju, pa se samim time smanjuje mogućnost da udovac nađe još neudanu sestru svoje pokojne žene. Čulinović-Konstantinović, „Oblici sklapanja braka u tradiciji srednje Dalmacije”, 102. Levirat i sororat na balkanskim prostorima nisu toliko stari običaji i najčešće se povezuju s raspadom zadruga. Osobito u Vojvodini, drži se da su razlozi postojanja takve prakse isključivo ekonomski i povezani s imanjem i nasljeđem – da se u skladu sa zakonima nasljeđivanja imanje ne razdijeli na sasvim male dijelove. Milenko S. Filipović, „Levirat i sororat kod Srba, Hrvata i Albanaca”, *Rad vojvođanskih muzeja* 3 (1954): 145.

⁴¹ Kazivanje Jadrana Šundrice.

U Pijavičinu se Petar Brašić sredinom 20. stoljeća oženio udovicom brata Mata, koja je imala dvije kćeri. U novom braku rođen je jedan sin i dvije kćeri.⁴² Treći zabilježeni slučaj levirata je iz Trstenika. Milan Žaknić oženio se udovicom svojega brata Franom, koja je u braku sa stradalim mužem Antunom imala jednu kćer. U drugom braku rođena je još jedna kći, a supružnici su umrli 2004. i 2007. godine.⁴³

Prodor kapitala i osamostaljivanje braće

Odjeljivanje braće i prestanak zajedničke obrade i života na nepodijeljenom imanju i u proširenoj kućnoj zajednici pojavljuje se najprije ondje kamo je pritecao kapital zaraden u drugim gospodarskim granama, prije svega u pomorstvu i ribarstvu, ili je stečen u emigraciji. Najviše podataka o tome u trpanjskim oporukama sreće se u drugoj polovini 18. stoljeća, kad izvori zorno dočaravaju ekonomsku snagu Trpanjaca, čiji je ribarski i trgovački kapital upravo u tom razdoblju bio osobito izdašan.⁴⁴ Očito je to i iz posljednje volje Ivana Fabrellija zvanog Iveta iz 1771., koja otkriva da je u posjedu imao udjele u više brodova: šest karata u pulaki kapetana Frana Jakulića, jedan karat u navi Marka Andričevića i jedan karat u Melka Tasovića iz Slanog, isto kao i u kekiji Petra Bratića iz Cavtata.⁴⁵

Šimun Nesanović 1787. odijeljenom sinu Antunu ostavlja samo 1,5 dukat jer živi u kući u Trpnju koju je Šimun podigao o svojem trošku i s dozvolom svojega zemljišnoga gospodara, a dobio je i poboljšice sa zemlje Sigismunda Gondole. Nema pravo ni na kakva druga potraživanja od braće Grgura, Miha i Petra, koji je bio u inozemstvu i nakon povratka nije više želio živjeti u bratskoj zajednici, nego se odijelio. Dvojica sinova dužna su mu oporučno dati samo 12 venecijanskih cekina.⁴⁶ I Mato Nesanović zvan Kalais sinu koji se oženio u drugu kuću ostavlja samo jedan cekin.⁴⁷

Već tridesetih godina 19. stoljeća i u oporukama na kontinentalnom dijelu poluotoka sve se češće susreću podaci o odijeljenim sinovima ili braći. Primjerice, Nikola Piskulić pok. Mata iz Pijavičina dvije kćeri opremio je dotom prema običaju, pa nemaju prava ništa više tražiti. U istom je položaju i sin Mato, koji se

⁴² Kazivanje Joza Brašića.

⁴³ Kazivanje Leone Peričić i Eugenije Marušić.

⁴⁴ Više o tome: Jasenka Maslek, „Trpanjski ribari”, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, ur. Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 396-403.

⁴⁵ HR-Državni arhiv u Dubrovniku, *Testamenta Notariae*, ser. 10.1 (Dalje: HR-DADU, *Test. Not.*), sv. 83, f. 207-211.

⁴⁶ HR-DADU, *Test. Not.*, sv. 84, f. 205'-206'.

⁴⁷ HR-DADU, *Test. Not.*, sv. 83, f. 36-36'.

odvojio od oca: dobio je petinu imanja (nije se uspjelo otkriti sugerira li veličina udjela broj djece), pa će kao znak privrženosti oporučno dobiti samo poboljšice za vinograd koji je obrađivao.⁴⁸

Vice Damjanović pok. Nikole ostavlja sve sinu Nikoli – a u oporuci se posebno ističe da se to odnosi i na zemlju na pelješkoj Župi koja još nije podijeljena s braćom Ivanom Damjanovićem pok. Nikole i njegovom kćeri i zetom. Nikola će naslijediti i Vicinu očevinu u Oskorušnu i okolici da ju uživa, daje, proda i postupa s njom kao sa svojom osobnom imovinom.⁴⁹

Mato Soko iz Oskorušna u oporuci sastavljenoj 1826. polovicu imanja ostavlja ženi na plodouživanje, a poslije sinovima Luki i Antunu. Oporučitelj ima tri sina, ali treći, Kristo, nema prava nasljedovati u polovici imanja jer se odijelio, oženio i živi u drugoj kući. Kristo vjerojatno nije otišao „na ženino” jer ga je otac uključio u drugi dio nasljedstva, u tzv. nužni dio, drugu polovicu imanja koju dijele sva tri brata u jednakim dijelovima. Na taj dio imaju pravo i kćeri, ali ga u pravilu nikad ne dobiju jer je vrijednost dote bila kompenzacija za njihov dio nasljedstva. Čini se da je odlazak iz roditeljske kuće tretiran jednako i za kćeri i za sinove – kao udaja. Budući da Kristo iz roditeljske kuće nije odnio ništa, otac mu je namijenio nužni dio nasljedstva. Po tome se da zaključiti da nije otišao „na ženino” jer bi inače imao od čega živjeti, pa vjerojatno od očevine ne bi dobio ništa. Očito je, dakle, da se nije nasljeđivalo po pravu i pravici nego prema potrebama i običaju.⁵⁰

Kmetški podložnik Petar Ghik, prozvan Lukač iz Kune, imao je „višak” sinova. Jedan od njih bio je svećenik, koji je najviše pomagao ocu i, prema oporučiteljevu iskazu, još uvijek ga uzdržava. Vidjevši da ostala braća, osobito Matija i Ilija, žele brata don Ivana razvlastiti, Petar u oporuci izjavljuje da je kuću don Ivan izgradio u dogovoru i s odobrenjem njihova gospara, vlasnika zemlje, i to svojim, a ne očevim novcem. Oporučitelj i živi u toj kući sa sinom svećenikom te želi da don Ivan doživotno uživa polovicu njegovih dobara, a drugu polovicu da podijele četvorica braće.⁵¹

Ženska prava u nasljeđivanju

Većina oporučitelja, osobito onih na pelješkoj Župi, supruzi jamči doživotno korištenje obiteljskih dobara, koja nakon njezine smrti nasljeđuju sinovi, ako ih je imala. Žena je redovito plodouživateljica, ali imovinu ne može prodati, darovati

⁴⁸ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 19 (1833.).

⁴⁹ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 11 (1828.).

⁵⁰ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 20 (1826.). Oporuka je sačinjena 29. prosinca 1826., a nadnevak proglašenja nije naznačen.

⁵¹ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 45 (1831.). Vidi i: Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*, 239.

ili njome raspolagati kao sa svojom osobnom imovinom. Na primjer, Baldo Soko pok. Luke iz Oskorušna 1830. polovicu dobara ostavlja ženi Frani za njezina života – ona ih ne može ostaviti nikomu drugomu doli trojici sinova. Ali ako ju sinovi ne budu „gledali dobro”, Frane može živjeti gdje želi i svojim nasljedstvom za života slobodno raspolagati.⁵² I Mato Bjelovučić ženi ostavlja polovicu imanja, ali dobra ne može ni prodati ni otuđiti, ni za života ni u smrti.⁵³

Petar pok. Kolende Vlahović ostavlja polovicu imanja ženi Frani (Frančeski) rođ. Skaramuča pod uvjetom da zadrži udovički status. Ako se uda, mora se odreći svih beneficija i može odnijeti samo dotu koju je donijela iz očinske kuće.⁵⁴

Marko Orhanović sinovima Luki i Stjepanu namjenjuje polovicu svojih dobara, a dio koji pripada kćeri braća su joj dužna dati u novcu, da se dobra ne bi dijelila. Druga polovica imanja pripala je njegovoj ženi, koju postavlja za upraviteljicu dobara za života, a brata Balda imenuje tutorom svojoj djeci.⁵⁵ Njegov sumještanin Mato Soko svojim je kćerima dao dotu u iznosu od ukupno 1.400 raguzejskih dukata, pa ako žele svoj zakonski dio, moraju platiti odnosno otkupiti danu vrijednost dote. Ako bi pak treća kći ostala neudana, treba svoj dio ostaviti braći i živjeti s njima u kući.⁵⁶ Cilj je opet jasan, spriječiti diobu imanja.

Bezuvjetno raspolaganje oporučno ostavljenom imovinom sreće se samo u oporukama orebičkoga kraja. Tamo postoji potpuna vlasnost i slobodno raspolaganje dobrima u životu i smrti, iskazani prema paragrafima građanskoga kodeksa, a ne usustavljeni prema običajnoj normi.⁵⁷ Područje Orebića obiluje kapetanskim oporukama, ali i onima iz kojih je vidljivo da je u svakoj obitelji, pa makar i kmetskoj, barem netko bio pomorac.

Primjerice, Baldo Milašin iz Stankovića 1832. polovicu svojih dobara ostavlja ženi da slobodno i trajno njima raspolaže u životu i smrti te ih ostavi onome tko joj bude pomagao u starosti, a drugu polovicu imanja neka podijele njegova djeca. Od sina Frana primio je novac za radove u kući, među ostalim i za bunar, pa ako sin Marko želi dobiti pripadajući dio, mora Franu isplatiti 131 kolonat. Marko je pak dao ocu 32 kolonata dok je plovio, pa se za toliki iznos umanjuje njegov dug

⁵² HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 33 (1830.). Oporučitelj je mogao biti i kmet, ali je zemlju mogao ostaviti na doživotno plodouživanje služeći se pravom korištenja unutar obitelji. Zemljovlasniku, tj. dubrovačkom gospodar, bilo je najvažnije da se zemlja obrađuje i da on dobije svoj dio uroda. Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*, 239.

⁵³ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 189 (1836.).

⁵⁴ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 153 (1836.).

⁵⁵ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 76 (1831.).

⁵⁶ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 20 (1826.). Oporuka je sačinjena 29. prosinca 1826., a nadnevak proglašenja nije naznačen.

⁵⁷ Iznimka je u kontinentalnom dijelu poluotoka oporuka Jakova Verniasa iz Osobljave. On ima dvije neudane kćeri, koje će dobiti dotu, ali ako baš ne žele, mogu uzeti nasljedni dio zemlje koji im pripada. HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 102 (1832.).

bratu. Kćer Katarinu imenuje nasljednicom trećine dijela namijenjenog djeci, da dobra uživa za života i slobodno njima raspolaže bez obzira na to hoće li se udati. Ako se uda, braća su joj dužna dati dotu, prema mogućnostima kuće i običajima kraja, u iznosu od 20 kolonata i kupiti zlatnu ogrlicu. Također su dužni pomagati tetki, Baldovoj sestri udanoj za Buntilića, ako bude potrebno.⁵⁸ Drukčije navodi Stjepan Vekarić u članku „Pomorske odredbe u oporukama Pelješčana”⁵⁹, tvrdeći da Baldo Milašin iz Stankovića 1832. ostavlja jednake dijelove imovine sinu Marku (pomorcu), Franu (u kući) i kćeri Kati. Iz navedenoga je posve jasno da pomorac Marko ima ne baš beznačajna dugovanja obitelji, odnosno bratu, te da tek po njihovu namirenju može računati na svoj dio nasljedstva.

Vrijednost dote

Najčešća sintagma koja se susreće u oporukama, a tiče se dote, jest *secondo l'uso del paese* ili „prema običajima kraja, mjesta”, a negdje je napisano i „prema dubrovačkim običajima”. Zamjećuje se da odstupanja od uobičajene vrijednosti djevojačke opreme u jednom naselju nisu bila česta, ali je vrijednost dote od mjesta do mjesta mogla varirati. Nije u svim oporukama ni naznačena vrijednost dote, međutim može se sa sigurnošću ustvrditi da su kćeri najčešće dobivale miraz koji je vrijedio oko 300 fforina. To se odnosi na središnji dio Pelješca i Trpanj, a kćeri orebičkih pomoraca bivale su otpravljane s mnogo većim vrijednostima i još darivane zlatom i srebrom.⁶⁰

Mato Nesanović, *sacerdote secolare* (svjetovni svećenik) iz Trpnja, 1829. ostavlja imovinu svojim nećacima i njihovoj djeci, a za upravitelja dobara imenuje nećaka Mata. On je dužan svojoj sestri, a nećakinji oporučitelja, dati dotu *secondo l'uso del paese*.⁶¹ Frano Agustinović iz Trpnja oporučno kćeri Margariti, ženi Josipa Frankovića, ostavlja 20 karantana *pro una vice tantum* (jednokratno), a isto toliko dobit će i kći Frančeska, žena Frana Vlahovića. Budući da su dobile uobičajenu dotu i uz to nužni dio očevih dobara, oporučitelj izjavljuje da je to i više nego što ih je sljedovalo.⁶²

Prema oporuci, Frane Mrgudić iz Zagruđe imala je tri nećaka, sinove pok. brata Ivana. Njima sve ostavlja uz uvjet da spremu dotu za svoje dvije sestre. Ako bi ostale neudane, imaju dobiti iste dijelove kao i njihova braća.⁶³ Podrazumijevalo se da svoj dio ne mogu odijeliti ili prodati.

⁵⁸ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 106 (1832.).

⁵⁹ S. Vekarić, „Pomorske odredbe u oporukama Pelješčana”, 186.

⁶⁰ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 75 (1828.).

⁶¹ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 112 (1829.).

⁶² HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 89 (1831.).

⁶³ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 199 (1838.).

Mato Bjelovučić udao je pet kćeri i svakoj dao, *secondo l'uso del paese*, 300 fforina na ime dote. Šesta kći, koja je udana za Ivana Šegovića, nije dobila dotu, pa oporučitelj traži da tu dužnost obave njegovi nasljednici, trojica sinova, ili da sestri daju njezin dio nasljedstva.⁶⁴ Svota od 300 fforina bila je uobičajena i u istočnom dijelu janjinske općine, Crnoj gori. Tako je svoje tri kćeri opremio Antun Levanat prema oporuci sastavljenoj 1837. godine.⁶⁵

Nikola Vuško iz Pijavičina 1832. ostavlja pola imanja sinu Nikoli i sinovima pok. sina Balda. Kćer Anu, koja je udana za Antuna Brašića, opremio je dotom prema dubrovačkim običajima i ne osjeća se dužnim dati joj išta više. Samo njezina djeca imaju dobiti kao uspomenu kuće – *pro una vice tantum* – po jednu cvanciku.⁶⁶

Sličnu potrebu iskazao je i Antun pok. Ivana Jozepović iz Potomja, koji 1834. ostavlja Ani, ženi Stjepana Violaća Mikule, *per una vice tantum* 2 fforina, a isto namjenjuje i Ani pok. Ivana Jozepovića, a ženi Pava Poljanića.⁶⁷

Nešto manja vrijednost dote zabilježena je u Janjini, i to u obitelji Jasprica. Ivan pok. Pavla Jasprica 1838. sastavlja oporuku i izjavljuje da je kćeri Kati dao dotu u vrijednosti od 200 fforina, pa ju zato isključuje iz nasljedstva. Jasprica, međutim, ima želju i potrebu nagraditi sinove Vica i Mata za osobitu ljubav koju su mu iskazali, pa to i čini, ne objašnjavajući kako.⁶⁸

Antun Jasprica dao je trima kćerima 250 fforina za dotu, a toliko njegovi nasljednici trebaju dati i četvrtoj ako se uda.⁶⁹

Vrlo je zanimljiva i osebujna oporuka Antuna Lukača iz Kune iz 1830. godine. Uobičajeno, sve ostavlja sinu, ali da žena bude upraviteljica dobara za svojega života. Kćeri je dao dotu te prsten s dijamantom koji je platio 25 zlatnih cekina, robu u vrijednosti od 334 cekina, za vjenčanje i darove potrošio je više od 60 fforina. Ispada da joj je dao više nego što bi po oporuci dobila u dio, ali unatoč tome Lukač obvezuje sina Petra da joj kao uspomenu na oca udijeli 2 fforina. No, oporuka ovdje ne završava. Ne zna se koliko je Lukač imao godina, ali očito ništa nije prepustio slučaju jer nastavlja: „U slučaju da je moja žena trudna, i bude muško, neka ima isti dio nasljedstva kao i sin Petar. Ako bude kćer treba živjeti sa svojim bratom, a ako se uda brat joj treba dati dotu u robi prema njezinoj želji. Ako ne bude željela uzeti dotu u robi može uzeti svoj dio nasljedstva, ali pod uvjetom da ravnopravno s bratom podijeli dugove koje on kao oporučitelj ima.” Potom slije-

⁶⁴ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 189 (1836.).

⁶⁵ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 204 (1838.).

⁶⁶ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 100 (1837.).

⁶⁷ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 125 (1834.).

⁶⁸ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 194 (1838.).

⁶⁹ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 165 (1835.).

di nabranje vjerovnika i iznos dugovanja, koje ukupno iznosi oko 860 fforina i 1.400 turskih pjastru.⁷⁰

Ana Rusković, udovica Stjepana Botte, u oporuci sastavljenoj 1828. svojim jedinim nasljednikom imenuje unuka, sina pok. sina Antuna. Ta je oporuka zanimljiva jer je vrijedan prinos iskazivanju vrijednosti koju su orebičke nevjestice donosile u mladoženjinu kuću u prvoj polovini 19. stoljeća, ali su barem isto toliko vrijedni i podaci o materijalima od kojih se izrađivala svečana i svakodnevna nošnja u Orebiću, uz napomenu da se radi o doti „prema običajima mjesta”. Ana u oporuci izjavljuje da je dužnost predaje dote kćeri Katarini obavio još njezin pokojni muž.⁷¹ Dano joj je 40 pamučnih haljina s odgovarajućom opremom od materijala koji se uobičajeno rabio u Orebiću, uključujući i podsuknje od mekoga pamuka, 24 donjih i 30 gornjih prsluka, više od 30 rubaca, više od 30 različitih šešira i vrijednosti većoj od 12 efektivnih španjolskih kolonata. Od nakita je Katarina dobila jednu filigransku pozlaćenu kolarinu zvanu *peružina*, zatim par zlatnih naušnica, dvije pozlaćene narukvice sa zlatnim rubom zvane u Orebiću *manine*, zlatni prsten s dijamantom, jedan s topazom, dva pojasa i 36 španjolskih kolonata posuđenih ženikovoju majci. Ana je potpisana znakom križa.

Opremu danu pri udaji kćeri pomorski kapetan iz Stankovića Mato Bonfiol iskazao je u novcu, pa u oporuci napominje da je stariju kćer Frančesku, koja je udana za Antuna Despota, dobro opremio, dao joj dotu u vrijednosti od 1.000 fforina u odjeći, zlatu i ostalome i ostavlja joj 2 kolonata *per una volta tanto* u znak očinske ljubavi.⁷² Polovicu imetka taj kapetan ostavlja ženi za njezina života, a poslije sinu Antunu Bonfiolu da ih ovaj uživa, koristi, proda, daruje, otuđi, kao svoju osobnu imovinu, i za života i u smrti.⁷³ Nasljednici su spomenuti sin Antun te Tereza i Marija, neudane kćeri, koje imaju pravo na zakonski dio nasljedstva samo ako se ne udaju. Ako se udaju i traže pripadajuću dotu, brat im ju mora dati prema običajima mjesta.

Zaključak

Osnovni zadatak ovoga arhivskog istraživanja bio je odrediti okolnosti, vrijeme i prostor u kojemu su oporuke nastajale te promjene koje su se posljedično u njima događale. Povećanjem trgovačkoga i pomorskoga potencijala na poluotoku

⁷⁰ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 150 (1830.).

⁷¹ HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 75 (1828.).

⁷² HR-DADU-SCKL-161-KSO, Oporuke, br. 79 (1829.).

⁷³ Uobičajena forma iskazivanja potpune vlasnosti po uzoru na kupoprodajne ugovore dubrovačkih gospara početkom 19. stoljeća, poput onih sklopljenih u notarskim kancelarijama Karla Testija i Antuna Liepopillija: *per averle, tenerle, goderle ed in perpetuo possederle, ad altri darle, donarle, venderle, ed in qualunque maniera alienarle, e fare delle medesime ogni, e qualunque volontà dei detti compratori, e dei loro eredi, e successori come di cosa di loro piena proprietà* (Maslek, *Zemlja i ljudi*, 50).

raste i količina kapitala kojim raspolažu pomorci, trgovci, ribari i obrtnici koji se oslobađaju kmetske podložnosti. Oni jačaju i postaju posjednici, pa više generacijski suživot na istom ognjištu i rad na zajedničkom imanju nije više bio nužnost. Uvjeti koji su podržavali zajedništvo utemeljeno na nužnosti održanja roda i nevelikih imanja sada su nestali, a promijenjene gospodarske i socijalne okolnosti u 19. stoljeću uvjetovale su sve češću pojavu odjeljivanja braće i podjele imanja. Taj proces uznapredovao je u pomorski razvijenom Orebiću, sredinom 19. stoljeća čest je i u ribarski i obrtnički jakom Trpnju, a u čisto poljoprivrednom ruralnom dijelu poluotoka najdulje je postojalo nepisano pravilo zabrane razvrgnuća kućnih zadruga. To zajedništvo života i rada ovdje je i u oporukama osobito primjetno, iako postojanje institucije levirata često nagoviješta raspadanje zadružnoga života. Usto kuća više ne nosi prezime, pa su nestali i razlozi koji su uvjetovali domazetovo preuzimanje ženina prezimena. U ovom tradicijskom sustavu vrijednosti nije se mnogo promijenio ni odnos prema ženskim članovima obitelji. Žene samo u okružju Orebića, u usporedbi s drugim pelješkim regijama, oporučno potpuno slobodno raspolažu dobrima u životu i smrti.

Općenito, kako je poluotok gospodarski napredovao, zajedništvo iz nužnosti prestalo je biti presudnim činiteljem održanja roda ili obitelji. Već tridesetih godina 19. stoljeća u oporukama se sve češće susreću podaci o odijeljenim sinovima ili braći, usporedno s koncentracijom kapitala i ubrzanim otkupom od kmetstva. To znači da je kraj gospodarski napredovao i da zajedništvo iz nužnosti više nije imalo svrhu. Snaga i moć obogaćenih pomoraca iskazana je osobito u oporukama s područja Orebića. Ispunjenje želje za opstankom i dobrobiti obitelji izravno je ovisilo o brzini kojom se lokalni seoski sloj bogatio i postajao gospodarski jačim, a time i konkurentnijim. To se onda odražavalo na formu i sadržaj oporuka.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik – Testamenta Notariae, ser. 10.1 (HR-DADU, Test. Not.).

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik – Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo, Žrnovo – fond 161 – Kotarski sud u Orebiću (HR-DADU-SCKL-161-KSO).

Literatura

Antić Brautović, Julijana. „Promjene u ženidbenim običajima u Konavlima tijekom 20. stoljeća”. *Zbornik Dubrovačkih muzeja* 3 (2015), br. 1: 269-297.

Čoralić, Lovorka; **Horbec**, Ivana; **Katušić**, Maja; **Klaužer**, Vedran; **Novosel**, Filip; **Radoš**, Ruža, ur. *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. „Oblici sklapanja braka u tradiciji srednje Dalmacije”. *Kačić* 18 (1986): 97-111.

Ćosić, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999.

Filipović, Milenko S. „Levirat i sororat kod Srba, Hrvata i Albanaca”. *Rad vojvođanskih muzeja* 3 (1954): 139-145.

Glavina, Frano. „Kmetški odnosi na poluotoku Pelješcu u svjetlu jedne parnice iz 1741. godine”. *Arhivski vjesnik* 21-22 (1978-1979), br. 1: 403-421.

Glavina, Frano. *Trpanj – prošlost, sadašnjost, spomenici*. Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989.

Glavina, Frano. *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2010.

Ipšić, Irena. *Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I.*, svezak 1. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013.

Ipšić, Irena; **Maslek**, Jasenka. „Utjecaj pomorskog kapitala na razvoj poluotoka Pelješca”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52 (2014), br. 1: 317-337.

Ivančević, Vinko. „Dubrovčani na sajmu u Senigaliji u 18. stoljeću”. *Rad JAZU* 356 (1969): 109-125.

Maslek, Jasenka. „Trpanjski ribari”. U: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, uredili Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš, 396-403. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Maslek, Jasenka. *Zemlja i ljudi: vinogradarstvo na poluotoku Pelješcu u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2016.

Peričić, Šime. *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar, 1998.

Sivrić, Marijan. *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

Vekarić, Stjepan. „Pomorske odredbe u oporukama Pelješčana”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 (1980), br. 1: 183-195.

Vekarić, Nenad. „Demografski uzroci iseljavanja s dubrovačkog područja u Ameriku u 19. i početkom 20. stoljeća”. *Dubrovnik*, Nova serija 3/5 (1992): 97-102.

Vekarić, Nenad. „Prijedlog za klasifikaciju peljeških prezimena”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 30 (1992): 55-78.

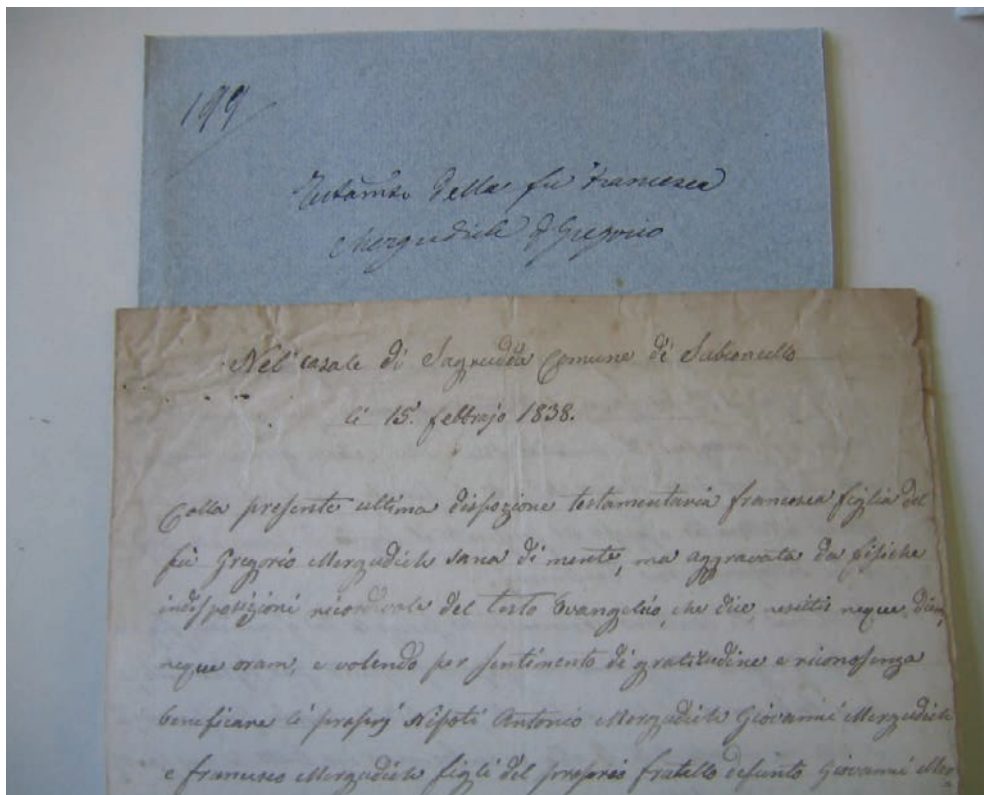
Vekarić, Nenad. *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, svezak 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1992.

Vekarić, Nenad. *Pelješki rodovi (A–K)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1995.

Vekarić, Nenad. *Pelješki rodovi (L–Ž)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1996.

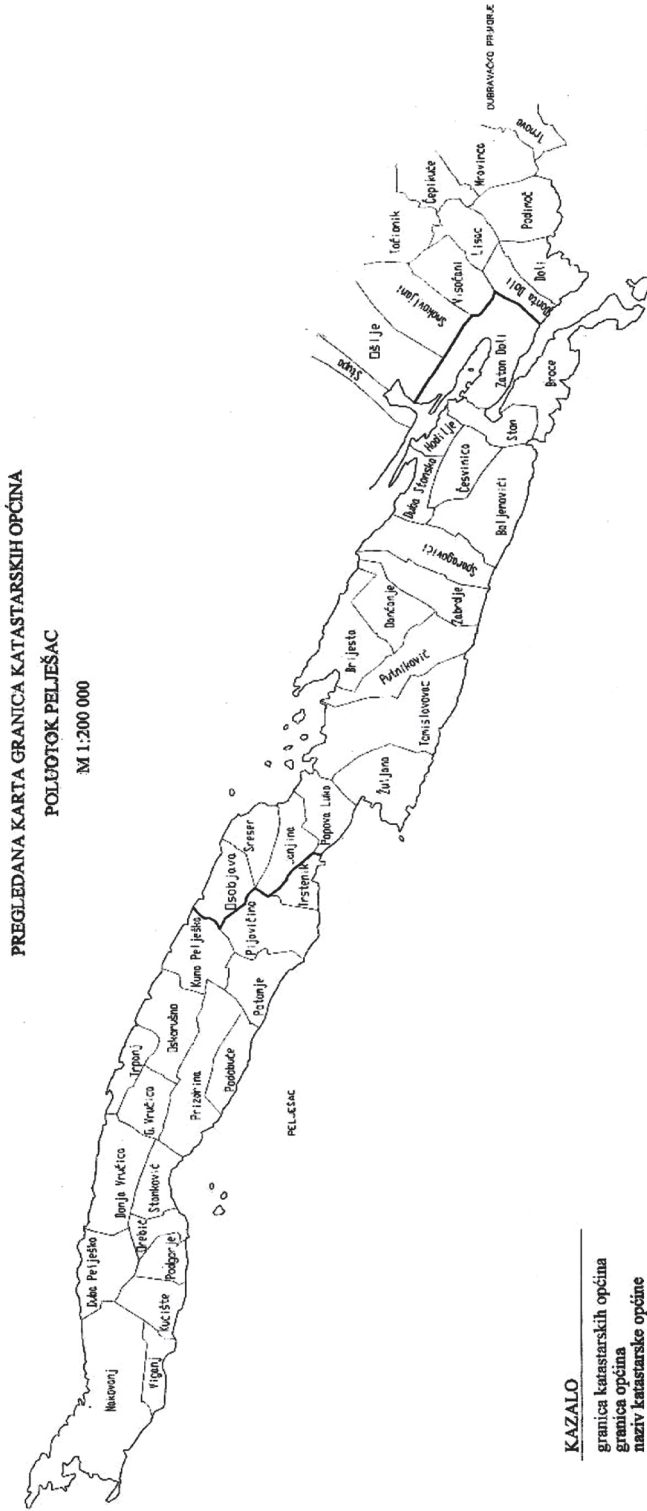
Prilozi

Prilog 1. Oporuka Frančeske Mrgudić iz Zagruđe iz 1838. godine

Izvor: Državni arhiv u Dubrovniku, Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo u Žrnovu, fond 161, Kotarski sud u Orebiću

Prilog 2. Pelješke katastarske općine i njihova istoimena glavna naselja

Izvor: Područni ured za katastar Dubrovnik

*Jasenska Maslek**

Inheritance Customs in Last Wills from Pelješac Written during the 18th and the first half of the 19th Century

Summary

The paper analyses last wills from the western, north-western, and central parts of the Pelješac peninsula in order to show the testators' efforts to preserve the integrity of their estates and ensure the survival and prosperity of their families, with all the variety of customs used. Particular attention has been paid to the contribution made by each family member to maintain the property and the manner in which this was done. The form of inheritance depended on the trade of the testator or heir, i.e. whether they were seafarers, merchants, or tenant farmers. The form of the last wills and the provision of special conditions or trusts also depended on this, as well as the beginning of the separation of brothers and the dissolution of extended families or house cooperatives. As the bonds of cooperative life weakened while maritime and commercial activities gained on momentum, there was no longer any need for the son-in-law living with his wife's family to take their name, as the house was no longer known by it. The improved financial situation of the family was the least beneficial for its female members, daughters, who continued to receive their dowry in inheritance or as severance pay.

Keywords: Pelješac peninsula, 18th century, inheritance, last wills, dowry, capital

* Jasenska Maslek, University of Dubrovnik, Branitelja Dubrovnika 41, 20 000 Dubrovnik, E-mail: jasenska.maslek@gmail.com